

DR. ÂKİL MUHTAR'IN DOLMABAĞÇE'DEKİ DİL ÇALIŞMALARIYLA İLGİLİ NOTLARI

DR. MUHTAR TEVFİKOĞLU

Sunuş

Dr. Âkil Muhtar Özden'in not defterini gün ışığına çıkarmadan önce, aziz Atatürk'ün dilimizi yabancı kelimelerden arındırmak, sadeleştirmek ve zenginleştirmek için yıllar yılı -hatta ağır bir hastalığın pençesinde, uzvî ve manevî ıstıraplar içinde geçen son aylarında bile- büyük bir gayretle, milliyetçilik ruhu ile, inanç ve kararlılıkla sürdürdüğü çalışmaları kısaca anlatmakta fayda görüyoruz. Ayrıca, yine O'nun başlattığı "Güneş-Dil Teorisi" uygulamalarını örneklerle sergileyen defter hakkında da bir iki cümle ile açıklayıcı bilgiler vermek istiyoruz.

A- Atatürk'ün dil üzerinde çalışmaları

16 Ekim 1938 Pazar günü saat 18.50'de başlayan ve gece yarısından sonra derinleşen ilk koma esnasında Atatürk'ün "aman" kelimesini uzatarak sık sık "Aman dil... Aman dil... Dil efendim" diye sayıkladığı, keza, 18 Ekim Salı sabahı saat 10.30'dan itibaren yine sıkça "Aman dil... Aman dil... Bu geceden efendim" sözlerini tekrarladığı yayınlanan bazı hâtıralarda yer almaktadır.¹

Etrafındakiler buna bir anlam verememişler. Yakın arkadaşlarından Ali Kılıç "Atatürk'ün Son Günleri"ni anlatırken (s. 77), bu sözlerin, onun her zaman "diyl" şeklinde telâffuz ettiği "değil" anlamında mı, yoksa son zamanlarda kendini çok fazla verdiği dil meseleleriyle mi ilgili olduğunun asla anlayamadığını ifade ediyor. Bize göre, ikinci ihtimal daha akla yakındır. Zira, yıllardan beri "dil" le meşgul olan, özellikle son on yılında Türk dilinin yabancı diller boyunduruğundan kurtarılmasını, incelenmesini, işlenmesini millî bir dâvâ olarak ele alan, ağır bir hastalıkla pençeleştiği en ıstıraplı

¹ Prof. Dr. Bedî Şehsavaşoğlu, *Atatürk'ün Sağlık Hayatı*, Hürriyet yay. 260, Tarih Dizisi: 23. İstanbul 1981, s. 30, 87, 88, 90.

günlerinde bile Dolmabahçe Sarayına dil komisyonunu çağıran büyük önderin şuur altına bu mesele iyiden iyiye yerleşmişti. Dış dünya ile zihni ve hissî alâkalarının kısmen veya tamamen kesildiği -derin bir uykuyu andıran-koma² hâlinde de, şuur altına hâkim olan dil meselesinin, henüz sırları çözülmemiş bir ruhî mekanizma ile bütün kapalı kapıları zorlayarak dudaklarının ucuna kadar gelip oradan kesik kesik dökülmüş olması bizce en kuvvetli ihtimaldir.³ Tababette bunun misalleri az değildir.⁴

Gerçekten, Atatürk dil meselesiyle çok meşguldü. 2 Eylül 1930 günü Prof. Sadri Maksudi (Arsal)'ın *Türk Dili İçin* adlı kitabına el yazısıyla yazdığı "Önsöz"de şunları söylemişti: "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindedir; yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

Bu veciz cümlelerden anlaşılacağı üzere, büyük milliyetçi ve inkılâpçı Atatürk, nasıl yurdumuzu düşman istilâsından kurtarmışsa Türkçemizi de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmaya kararlı ve azimli idi. Esasen dil çalışmalarına yıllar önce başlamıştı. Sadri Maksudi'nin kitabına yazdığı Önsöz'den iki sene evvel 28 Ağustos 1928'de gerçekleştirdiği Harf İnkılâbı bu yolda atılan ilk ve en büyük adımdı.

2 Hekimlik dilinde buna koma Vijil denir; nitekim Prof. Dr. Âkil Muhtar da Atatürk'ün son hastalığı ile ilgili notlarında bu terimi kullanmıştır.

"Coma Vigile" (Coma agrypnode): Sayıklama ile müterafik bir koma şeklidir. Hasta uyku halinde iken hareket eder ve bazı sözler söyler, psişik fonksiyonlara ait birtakım faaliyetler ve hezeyanlar gösterir.

3 Dr. Şefik İbrahim İşçil de bir münasebetle bu noktaya temas ediyor: "Peygamberimiz Hazreti Muhammet, Tanrısına kavuşurken 'Ümmetî, ümmetî, vah ümmetî' nidâlarıyla ümmetine olan sevgi ve bağlılığını belirttiği gibi Türk Yalvacı büyük Atatürk de Tanrıya kavuşmak sıralarında 'Dil, dil efendim, dil' sözleriyle milletine 'birlik' öğüdünü vermiş ve esenlik yolunu göstermiştir." (Dr. Şefik İbrahim İşçil-Ali Ulvi Elöve. *Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme*, Yeni Bas. Bursa 1944, s. 771)

4 Anlaşılan, derin koma veya narkoz altında dahi bir-kısım beyin merkezleri uyanık kalmaktadır. Bunun en ilgi çekici örneğine Op. Dr. Orhan Abdî Bey'in hâtralarında rastladık. Eski Darülfünun Tıp Fakültesi Cerrahi hocalarından Prof. Dr. Orhan Abdî (Kurtaran) anlatıyor: "Padişah Sultan Reşad'ı idrar yolunda hâsıl olan taşı çıkarmak üzere ameliyat etmek lâzım geldi. Bu ameliyatı Refik Münir Paşa yapacak, Dr. Taptas, Alman Profesör İsrail ve ben de kendisine yardım edeceğiz. Refik Münir Paşa Padişah'a eter verdi. Ameliyat esnasında, eter narkozu tahtında (altında) iken, taş çıkartıldığı sırada Sultan Reşad'ın 'Hah, yakaladımız' dediğini hayretle duydum. İşin garibi Padişah bunları söylerken amik (derin) bir uykuda idi. Doktorluk hayatımda buna benzer hiçbir vak'aya tesadüf etmedim."

(*Türk Tıp Yolu*, Haz: Muhtar Tevfikoğlu, Güzel İstanbul Mat. Ank. 1953, s. 5)

Dilimizin şuurla incelenmesini, işlenmesini istiyordu. Şuurla, yani ilim metodlarıyla... Türkçe'nin bir millî dâvâ olarak ele alınmasını, yabancı unsurlardan arındırılmasını, kendi öz varlığına kavuşturulmasını ve şimdikinden daha zengin hâle getirilmesini istiyordu. Zira, inanıyordu ki "millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir" ve millî duygunun gelişmesi dilin millî ve zengin olmasına bağlıdır. Büyük Türk milletinin bunu da başaracağına inancı tamdı.

Aslında Türkçe dünyanın en zengin dillerindendir. Ne var ki, birçok Arapça, Farsça kelime ve terkiplerle, biraz da Batı dillerinden geçme sözlerle karışarak millî varlığını koruyamaz, millî duyguyu geliştirip güçlendiremez duruma düşmüştü. Buna mutlaka bir çare bulunmalıydı.

Gerçi daha önceleri de, dilimizi ayırık otu gibi sarmış olan yabancı kelime ve terkiplerden temizlemek, olabildiğince sadeleştirip tabiileştirmek için bir takım çalışmalar yapılmıştı, ama bunlar parçak ve dağınık çalışmalardı.

Bilindiği gibi, Tanzimat -en kısa tarifiyle- Doğu'dan Batı'ya dönüş hareketidir. Cemiyetimizin tekmil siyasî, idarî, sosyal ve kültürel müesseseleriyle batılılaşması için her şeyden önce eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması, Batı'dan gelen yeni fikirlerin bütün yurt sathına yayılması gerekiyordu. Bunun da tek ve en güçlü vâsıtası "dil"di. Halbuki dilimiz -özellikle yazı dilimiz- buna elverişli değildi. Yabancı kelime ve terkipler, yapmacık söz sanatlarıyla anlaşılmaz, içinden çıkılmaz hâle gelmiş olan bir "zümre dili" ile yeni kavramları, yeni fikirleri geniş halk kitlelerine yaymak, benimsetmek mümkün değildi. Bu gerçeği göz önüne alan Tanzimat ricâli, şairler ve yazarlar ilk önce dili sadeleştirme meselesi üzerinde durdular.

Daha sonra, II. Meşrutiyet (1908)i takip eden yıllarda da dil meselesi gene gündeme getirildi. Çalışmalar daha hızlı bir tempoyla ve kapsamlı bir şekilde devam etti. "Millî edebiyat", "Yeni lisan" yani dilde Türkçülük, sade Türkçecilik akımı ise, dilimizin güzel örneklerini ortaya koyarak bu vadide bir hayli yol almamızı sağladı. Ancak, yukarıda da söylediğimiz gibi, bütün bu çalışmalar çok değerli olmakla beraber münferit ve dağınık gayretlerdi. Arkalarında devlet desteği, önlerinde derli toplu bir program bulunmadığı için kısa zamanda hedefe ulaşmak kolay değildi. Oysa kaybedilecek vakti-

miz yoktu. İşte bunu gören Gazi Mustafa Kemal Paşa 12 Temmuz 1932'de Ankara'da "Türk Dili Tetkik Cemiyeti"ni kurdu.⁵

Türk Dili Tetkik Cemiyeti (bugünkü adıyla Türk Dil Kurumu), Türkçenin en eski kaynaklarından günümüze kadar gelişmesini ilim metodlarıyla ve sistemli biçimde araştırıp inceleyecek, çeşitli lehçelerle ve diğer dillerle mukayesesini yapacak, millî varlığını, zenginliğini ortaya çıkaracak, mümkün mertebe yabancı unsurlardan arındırarak sadeleştirilmesini, tabiileştirilmesini sağlayacaktı. Bu arada dilimizde bulunmayan ilim, felsefe, tıp, sanat ve teknik terimlerini de yapacaktı. Daha önce de söylediğimiz gibi, Mustafa Kemal (Atatürk)'ün, "bu dil şuurla işlensin" derken kastettiği mânâ bundan başka bir şey değildi. Açıkça görülüyor ki, hareket noktası milliyetçilik şuuru ve ilim zihniyeti idi. Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDK)'nden bir yıl kadar evvel (12 Nisan 1931'de) yine Gazi'nin direktifi ile Ankara'da "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" (TTK) kurulmuştu. Bu iki kardeş kurum, konularının uzmanlarını bir araya getirerek, dilimizi ve tarihimizi modern ilim zihniyeti ve Türklük şuuru ile araştırıp inceleyecekti. Keza, 1936'da Ankara'da kurulan "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi" de aynı doğrultuda faaliyet gösterecek, ayrıca bu yolda ilerlemek isteyen genç ilim adamlarını da yetiştirecekti.

Atatürk, çoğu zaman dil çalışmalarına bizzat katılıyor, komisyonları yönetiyor ve yönlendiriyordu. Bu çalışmalar birkaç safhadan geçmiştir. Biz burada ayrıntılara girmeden kısaca belli başlı basamaklar üzerinde duracağız. İlk safhada, Türkçenin hiçbir yabancı kelimeye ihtiyacı olmadığı

5 Türk Dili Tetkik Cemiyeti, 1934'de "Türk Dili Araştırma Kurumu", 1936'da "Türk Dil Kurumu" adını aldı. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinde faaliyeti durduruldu. Sonra 11.8.1983 tarihli ve 2876 sayılı kanunla kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesine alındı. Cemiyetin ilk yöneticileri fikir ve edebiyat dünyamızın seçkin simalarıydı: Sâmih Rifat, Ruşen Eşref (Ünaydın), Celâl Sâhir (Erozan), Yakıp Kadri (Karaosmanoğlu) vb. Türk Dil Kurumu, bir yandan dilimizi özleştirme, güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarma çalışmalarına devam ederken, bir yandan da çağdaş medeniyetin gerektirdiği kavram ve terimleri Türkçenin yapısına, işleyişine ve zevkine uygun biçimde yaparak kültürümüze kazandıracaktı. Fakat, ne yazık ki, Atatürk'ün ölümünden sonra TDK, asıl maksadından sapmış, devrimcilik, aşırı tasfiyecilik, uydurmaçılık gibi bir çıkmaza girmiş ve elindeki maddî ve mânevî imkânları -bu arada kurucusunun adını, ilkelerini ve mirasını da- kötüye kullanarak Türkçeyi tahribe yönelmiştir. Bazen bile bile, yani gizli ve kötü bir maksatla, bazen bilgisizlik ve zevksizlikle yapılan bu yıkıcı hareket sonucu güzelim Türkçemiz yine Tanzimat öncesinde olduğu gibi anlaşılmaz, içinden çıkılmaz hâle gelmiş, nesiller birbirinin dilinden anlamaz olmuş, dış Türklere de kültür bağlarımız kopmaya başlamıştır. Nihayet son yıllarda sağduyunun sesi hâkim oldu; yanlış müdahaleler durduruldu. Şimdi yapılacak iş, dilimizi tabii akışı içinde onarmak, sadeleştirmek, yeni kavramlar ve terimlerle geliştirip zenginleştirmektir.

düşüncesinden hareket edilerek, dilimize girmiş olan yabancı kelimeleri ayıklama yoluna gidildi. Türkçeyi temizlemek, sadeleştirmek için bütün yabancı kelimeler atılacak, yerlerine Türkçe karşılıkları konulacaktı. Bu maksatla tarama, derleme çalışmalarına başlandı. Yurdun çeşitli yerlerinden, çeşitli ağızlarından derlenen Türkçe kelimeler listeler hâlinde yayımlandı. Bu dönemde (1933-34) Atatürk, yazılarında ve konuşmalarında derlenen Türkçe kelimeleri kullanmıştır. Yazarlardan da böyle hareket etmeleri istendi. Nitekim o yıllarda yayımlanan kitap, dergi ve gazetelerde hep Türkçe kelimeler kullanıldığı göze çarpmaktadır. Ne var ki, Tarama Dergisi'nde yabancı asıllı bir kelimeye bir tane değil, birçok (bazen 20'den fazla) Türkçe karşılık gösterildiği için yazı dilimiz yine bir kargaşalığa sürüklenmişti. Yazarlar yazılarını ilk önce alıştıkları dille kaleme alıyor, sonra Tarama Dergisi'ne bakarak atılması gereken yabancı kelimeleri, tercih ettikleri Türkçe kelimelerle değiştiriyorlardı. "Hattâ kelimeleri değiştirme işini gazetelerdeki görevlilere bırakan yazarlar bile vardı".⁶

Halk, bilmediği bir yığın sözle donatılan yazıları okumuyor, okusa bile mânâsını anlayamıyordu. Oysa o yazılar halk okusun, anlasın, öğrensün diye yazılıyordu. Halkla aydınlar arasına yine bir mesafe girmiş, dil birliği sağlanacağı yerde ayrılığa yol açılmıştı. İşte bu tehlikeyi fark eden Atatürk, dil birliğini sağlamak için birtakım çareler düşündü. Bu dönemde (1934-36), yazı dilimizde kullanılacak kelimeleri belirlemek maksadıyla bir kılavuz komisyonu oluşturuldu. Komisyon Osmanlıcadan Türkçeye, Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzları yayımladı. Artık her yabancı kelimeye bir tek Türkçe karşılık gösteriliyordu. Türkçe karşılığı bulunmayan yabancı asıllı kelimeler şimdilik aynen muhafaza edilecek, fakat onlara da Türkçedeki kök ve eklerden Türkçenin yapısına, kurallarına, işleyiş tarzına uygun biçimde kelimeler türetilerek karşılık bulmaya çalışılacaktı. İşte en büyük keşmekeş burada başladı. Aşırı tasfiyeciler gemi azıya alarak uydurmacılık yarışına koyuldular. Bilen bilmeyen her gün bir sürü yeni kelime uydurup piyasaya sürüyordu. Bu kalp akçelerin bir kısmı tutulmadı, tutmadı; çabucak unutuldu veya bir mizah konusu olarak zaman zaman hatırlandı. Bir kısmı ise, resmî imkân ve vasıtalarla tutturulmaya çalışıldı.

Oysa ilk plânda terimler ele alınmalıydı; çünkü en fazla terimlere ihtiyacımız vardı. Her şeyden önce, Türkçede karşılıkları bulunmayan pozitif ilimler, tıp, felsefe, sanat, teknik terimleri yapılması gerekirken; kökeni ne olursa olsun dilimize yerleşmiş, halkımıza mâl olmuş, deyimlerimize, mek-

6 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 476.

tuplarımıza, şarkılarımıza, türkülerimize, masallarımıza, mesellerimize girmiş, hayatımızın bir parçası olmuş, yüzyıllardan beri rahatça kullandığımız, köylü kentli herkesin bildiği, konuştuğu kelimeler (sebeb, hayat, hayal, aşk, tabiat... vb.) bir çırpıda kovularak yerlerine Öz Türkçe, Arı Türkçe diye kimi doğuştan özürlü, yakışsız, âhenksiz, kimi ince mânâ farklarını ortadan kaldıran, iltibasa yol açan birtakım uydurma kelimeler getirildi.

Evet, yabancı asıllı kelimeler terk edilmeli, Türkçeleri aranmalıydı; bulunamazsa Türkçedeki kök ve eklerden yararlanarak Türkçenin yapısına, kurallarına uygun biçimde yeni kelimeler türetilmeliydi. Meselâ mecburî, zarurî, ıstırarî sıfatları Arapça idi, değiştirilmeliydi; fakat üçüne de karşılık olarak Farsça zor (zûr)'dan türetilen "zorunlu" Türkçe miydi? Bu türlü gayretkeşlikler dilimizi özleştirmekten ziyade yozlaştırmaya yaradı. Gerçi birtakım güzel kelimeler, sağlam terimler de yapıldı ama, öte yandan bir yığın yanlış ve yakışsız uydurmalarla da boşu boşuna vakit kaybedildi, boş yere enerji harcandı; daha kötüsü, güzel ve zengin Türkçemiz bozuldu, fakirleşti, kısırlandı.

Atatürk, yine bir ileri görüşlülükle Güneş-Dil Teorisi'ni gündeme getirerek aşırılıkları önlemeğe çalıştı. 1936-37 yıllarında Atatürk'ün öne sürdüğü Güneş-Dil Teorisine göre, dünyadaki bütün dillerin kaynağı Türkçe'dir. O halde, dilimize yerleşmiş olan yabancı kelimeler de aslında Türkçedir; onların topyekûn atılmasına lüzum yoktur. Aşırı tasfiyeciliğe değil, itidale ve ilme yönelmek gerekir. En doğru iş, Türkçeyi tabîî akışına bırakmaktır. Nitekim 1936, 37, 38 yıllarında Atatürk, yazılarında ve konuşmalarında uydurma kelimelere iltifat etmemiş, bildiğimiz alıştığımız Türkçeyi kullanmıştır. Dilimiz kendi kuralları ve tabîî seyri içinde gelişecek, sadeleşecek ve zenginleşecektir. Ancak, Türkçede karşılığı bulunmayan kavram ve terimler, Türkçenin yapısına, işleyiş özelliğine uygun olarak Türkçe kök ve eklerden yapılmaya çalışılacaktır.

Bu bahsi genç bir dil profesörünün cümleleriyle bağlamak istiyoruz: "Görüldüğü gibi Atatürk, içinde taşıdığı yüksek Türklük duygusu ve heyecanından doğan bir şevkle dilimize eğilmiş, bazı denemelerden sonra 'halkın bildiği, mânâsını anladığı kelimelerin feda edilmemesi' düşüncesinde karar kılmıştır. Zaten O'nun asıl gayesi; Türkçenin ilim metodlarıyla araştırılmasını sağlamak ve dilimizi yüksek bir medeniyet dili haline getirmektir."⁷

7 Ahmet Bican Ercilasun, *Dilde Birlik*, Cönk Yay. İstanbul 1984, s. 36.

B- Âkil Muhtar'ın not defteri

Ord. Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden (1877-1949), 8 Mart 1937 Pazartesi akşamı Dolmabahçe Sarayı'na davet edilmiş, Atatürk'ün başkanlığında toplanan Dil Komisyonu'na katılmış ve Güneş-Dil Teorisi esas alınarak yapılan çalışmaları 11x17,5 santimetre ebadında siyah ciltli bir deftere kaydetmiştir.⁸ Özellikle terimlerle ilgili çalışmalara ışık tutması bakımından önemli bir belge olan bu defter, Âkil Hoca'nın kızı Aliye Haldun Sarhan tarafından baş tarafına "Atatürk'ün babam Dr. Âkil Muhtar Özden'i yemeğe dâveti-kendi el yazısı ile" cümlesi yazılıp imzalanarak 12.III.1949 tarihinde İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü'ne armağan edilmiştir.

Defterde sayfalar teselsül ettiği için ayrıca numaralandırılmamış; biz metni yayımlarken kopyasında sayfaları numaralandırdık. 13, 15, 17, 27, 28 ve 42. sayfalar boş bırakılmış. Buna göre dil notları 44 sayfa tutuyor. Sadece iki kelime (Entéressant-Türkçe) yazılı olan 19. sayfayı da bu sayıdan düşersek geriye 43 sayfa kalıyor. Defterin arka tarafında, Türk Kodeksi ihzarî komisyonu üyeleri, teklifler (6 sayfa) ve bazı tıbbî terimlerle karşılıkları yer alıyor.⁹ (Sadece hekimleri ilgilendiren bu arka sayfaları metne dahil etmedik)

Âkil Muhtar notlarını kurşun kalemle tutmuş; ancak bazı kelimelerin altını kırmızı veya yeşil kalemle çizmiş (meselâ "Buhar" kelimesini kırmızı ile, "Sak" kelimesini yeşille). Ayrıca birçok geometri terimini yazı ile yazmakla kalmamış, çizgilerle de resmetmiş, yani şekillendirmiş. (Bilindiği gibi, üpi

8 Âkil Muhtar'ın sadece 8 Mart 1937 günü değil, daha önce ve daha sonra da yine Dolmabahçe Sarayı'nda Atatürk'ün huzurunda toplanan dil komisyonlarına iştirak etmiş olduğu defterdeki bazı kayıtlardan anlaşılıyor. Meselâ 3. sayfada: "Atatürk hemen terim meselesi ile meşgul olmaya başladı. Benden ne yaptığımızı sordu. Gösterdikleri istikamette giderek çalıştığımızı söyledim" cümleleri daha evvel de komisyon çalışmalarına katıldığını gösteriyor. Keza 29. sayfada: "Dolmabahçe Sarayında kimya, fizik, mekanik, jeoloji terimlerini yeniden tetkik için Temmuz 1937'de toplanan komisyon" başlığı altında başkan ve üyelerin adlarının yazılması ve 30. sayfada kimya terimleri ve karşılıkları verilirken listenin başına "Dolmabahçe Komisyonu 12-23.VII.1937 notunun ilâve edilmesi, Âkil Hoca'nın Atatürk'ün sofrasına dâvet edildiği 8 Mart 1937 tarihinden sonra da Dolmabahçe Sarayındaki dil çalışmalarına devam ettiğini ortaya koyuyor. Hatta Temmuz 1937'de toplanan komisyona Urfa Milletvekili Refet Ülgen'le birlikte başkanlık ettiği de anlaşılıyor.

9 Âkil Muhtar, 3 Mart 1926 tarihli ve 767 sayılı kanunla teşkil olunan Türk Kodeksini hazırlama komisyonunda üye ve başkan olarak çalışmış ve derin vukufu ile Türk hekimleri için çok lüzumlu olan bir temel eserin meydana getirilmesinde birinci derecede rol oynamıştır. İlk baskısı 1930'da yayımlanan Türk Kodeksi'nin, 1940'da yapılan ikinci, 1948'de yapılan üçüncü baskıları onun başkanlığında çalışan komisyonea yayımlanmıştır. Emekli olduktan sonra da Türk Kodeksine Süpleman hazırlanmasında yine büyük ilmi katkıları olmuştur.

Türkiye hudutlarını aşmış, araştırmaları ve buluşları dünya tıp literatürüne geçmiş büyük çapta bir ilim adamı ve mütefekkir olan Âkil Hoca, aynı zamanda iyi bir ressamdı).

Üstâd notlarına Dolmabahçe Sarayı'na dâvet edilmesini anlatmakla başlıyor: "Bu akşam saat 6'ya doğru Başyaver Bay Celâl akşam sofraya dâvetli olduğunu söyledi. Saat 20'de Dolmabahçe Sarayı'na gittim. Saat 8,5'da yukarı çağrıldık. Sarayın iç büyük salonunda sofra kuruluyordu. Bir müddet sonra Atatürk geldi. İltifat etti. Oturduk. İki bayan vardı: Biri tayyareci Sabiha Gökçel (ilk kadın pilotumuz, Atatürk'ün mânevî kızı Sabiha Gökçen), diğeri Edebiyat Fakültesinde (?) Hocalık eden İsmail Hakkı Beyin kızı Bayan (...)

Maarif Vekili Bay Saffet Arıkan da orada idi. Bay İsmail Müştak (Mayakon) kâtiplik ediyordu. Kara tahta geldi. Atatürk hemen terim meselesi ile meşgul olmaya başladı.

Benden ne yaptığımızı sordu. Gösterdikleri istikamette giderek çalıştığımızı söyledim. Güneş-Dil tatbikatında abstrait (soyut) kelimeler için zahmet çektiğimizi söyledim. Bir misal istedi. Aklıma muvazi kelimesi geldi. Hemen analiz başladı. *Parallel* kelimesinin Türkçe olduğu isbat edildi. Burada mesele Atatürk'ün şimdi uğraştığı hesap ve geometri terimlerine intikal etti. Bu hususta sözlerin yazılmamasını emretti. Daha neşriyata geçilmemesini istiyorlar.

Çok mühim olan bu kısım hakkında akılda tutabildiklerimi kaydediyorum" dedikten sonra terimlere geçiyor.

Burada hemen söylemeliyiz ki, Atatürk'ün o günlerde neşriyata geçilmesini istememesi çok yerinde, ihtiyatlı bir tutumdur. Çünkü "Güneş-Dil Teorisi" ne göre analiz edilerek ortaya çıkarılan terimler henüz kesinlik kazanmış değildir. Bir ön çalışmadır bu. Tahlil ve teklifler tartışma safhasındadır. Nitekim o zamanlar öne sürülen bazı terimler sonradan şekil değiştirmişlerdir. Meselâ, dört hesap işlemi (cem, tarh, darp/zarp, taksim) için düşünülen Toplay, Çıkay, Çarpay, Böley kelimeleri daha sonra değişerek Toplama (mecmu, yekûn karşılığı: Toplam), Çıkarma, Çarpma (matematikte birbiriyle çarpılan iki sayı arasına konulan işaretin adı: Çarpı), Bölme (bölme işlemini gösteren işaretin adı: Bölü) şeklini almıştır.

Defterde (s. 1, 2, 29), komisyonlara katılan -veya o esnada Saray'da bulunan- bazı şahısların adları da kaydedilmiş: Sabiha Gökçen, Ali Fuat (Cebe-soy), Saffet Arıkan, İsmail Müştak (Mayakon), Urfa Mebusu Refet Ülgen.

İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Fizik doçenti Fahir (Yeniçay), Tecrübî Fizik doçenti Nusret (Kürkçüoğlu), Tecrübî Fizik asistanı Adnan (Sokullu), Tabiiye doçenti Sara (Akdik), Agop (Martanyan) Dilaçar, Kimya doçenti Saffet Rıza (Alpar) ve diğerleri...

Birçoğunun soy adı yazılmamış. Biz hatırlayabildiklerimizi parantez içinde gösterdik. Bu arada hatırlayamadığımız veya yanlış hatırladığımız soy adlarını okuyucular lütfen bize bildirirlerse onları da ikinci baskıya -şükranla- ilâve edeceğiz.

Metin üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunmadık; ifade ve imlâya sadık kaldık. Ancak, -notlar acele ile tutulduğu için- bazı Fransızca kelimele- rin yazılışında yapılan yanlışlıkları düzeltmekle yetindik. Okunamayan bir iki kelimeyi de (?) soru işareti ile gösterdik.

Şimdi, tarihî değer taşıyan bu not defterini metin hâlinde yayımlıyoruz.

8-III-1937 - Pazartesi

Bu akşam saat 6'ya doğru Baş Yaver Bey Celâl akşam sofraya davetli olduğumu söyledi. Saat 20'de Dolmabahçe sarayına gittim.

Saat 8.30'da yukarı çağrıldık. Sarayın iç büyük salonunda sofraya kuruluydu. Bir müddet sonra Atatürk geldi. İltifât etti, oturduk. İki bayan vardı. Biri tayyareci Sabiha Gökçen, diğeri Edebiyat Fakültesinde hocalık eden İsmail Hakkı Beyin kızı Bayan

Maarif Vekili Bay Safvet Arıkan da orada idi. Bay İsmail Müştak kâtiplik ediyordu.

Tayyareci Bayan Sabiha Gökçen, Ali Fuat Paşa, Safvet Arıkan, İsmail Müştak, Bayan Süreyya () Kara tahta geldi.

Ata Türk hemen *terim* mesclesiyle meşgûl olmaya başladı.

Benden ne yaptığımızı sordu. Gösterdikleri istikamette giderek çalıştığımızı söyledim. Güneş Dil tatbi- katında abstrait kelimeler için zahmet çektiğimizi söyledim. Bir misal istedi.

Aklıma muvazi kelimesi geldi.

Hemen analiz başladı. *Paralel* kelimesinin Türkçe olduğu isbat edildi.

Burada mesele Ata Türkün şimdi uğraştığı hesap ve geometri terimlerine intikal etti.

Bu hususta sözlerin yazılmamasını emretti. Daha neşriyata geçilmemesini istiyorlar.

Çok mühim olan bu kısım hakkında akılda tutabildiklerimi kayd ediyorum. *Hesap* Türkçedir.

Riyaziye daha çok geniş manada bir Türkçe kelimedir. *Riyaziyyat* da Türkçedir. Lâkin buradaki (at) cemi edatı değildir.

Güneş dil nazariyesiyle bu pek iyi izah ediliyor.

Matematik de fena bir kelimedir. Lâkin Türkçe çıkıyor.

aritmetik de böyle

Yeni terimlerden akılda tuttuklarım.

Toplay Cemi
Çıkay tarh
Çarpay darb
böley Taksim
ameliye. İşlev
Göz
Karuş Cümle bilgisi.
Eşit musavi

Lise 4. üncü sınıf talebeleri çok sonra Hendeseye geçildi. Biz yazılmış sahifeleri biri tekrar etti. O zaman kimseye bir şey söylemeyeceğimi temin ettim.

Nota almama müsaade ettiler.

Geometri (Türkçe)

ge=gen=geniş

uzam=

Uzay= Longueur

Dikey \perp amud

açım=Hacim

cirip=volume

Boyut (Buud)

Buhar Boy verip çıkan (vapeur)

Sak=(Tige) sarkan uzanan manasına Türkçe

Bar-(Bardak) (Liquide) lâkin almak lâzım değil

Düzey sath

(uzey-sath)

Daire=

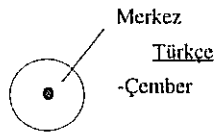
dayırı

dayre

Tekere

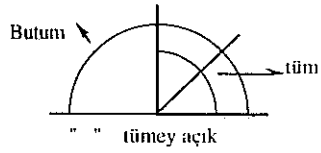
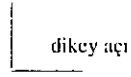
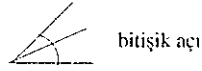
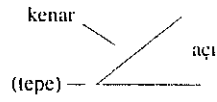
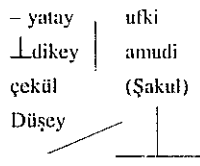
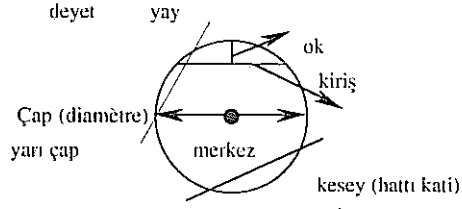
Kurp? çizgi

Kulp? çizgi

Ders Türkçe

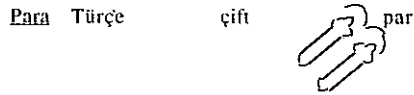
Şapitre Türkçe Çipirtmekten gelir.

tümev açı = 90

butev açı = 180

tukey açı = 360

Paralel = = = = muvazi

Türçe

kaysayan (kaplayan)

Eşit = musavi

Poligon Trke

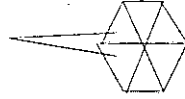
Pol = bol

gen = en

even (evre

i genev

kenar

ili

drtl

beşli

.....
sekizli

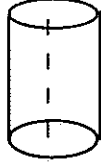
Eşit kenarlı drtl

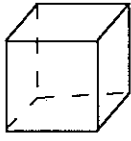
Drdr

Yamuk

Yılgı (üstüvane)
silindir

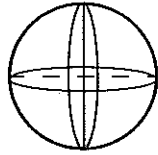
Küp

Huni
Koni

Biramit
Piramit

Yüre Küre

Kımya terimleri

Sodium sulfat	(Türkçe)
atom	Türkçe
metal	Türkçe
ametal	Türkçe
organ	Türkçe
anorgan	Türkçe
electron	Türkçe
acide	Türkçe
oksid	Türkçe

metal	Türkçe
Liquid (daha az)	Türkçe
Mayi	Türkçe

Bakteriyoloji Türkçe
Bakit ————— oloji

Patoloji
Pat — oloji
Pat= bitik=batık
Batoloji=Patoloji

Histoloji
Hisit=usut=akıl
ancak his ile, akılla anlaşılabilen inceliklerin *ilmi*

Mikoloji
Suda yaşayanların ilmi
Likid (Türkçe)
Yg-il-ik-id-ey
Yg=Katu
H=Bunu namütenahiye. kadar uzaklaştıran,
yani yok eden ek.
(ilik Türkçe katı olmayan bir şey demektir)

Mayı (Türkçe)
m=ilavedir.
ag-ay-ıg
ag=su
ay=ona benzeyen
ıg=şey

Organe Türkçe (daha iyi)

og
or
ag
an } örmekten gelir

Uzuv Türkçe uzamaktan gelir.
aza Türkçe birincinin cemi değildir
Uy-ımtıdat
uz-geniş sahada tecelli eden

üy-

uv-büyüyen bir şeydir

in-Türkçe boşluk manası

metal- Türkçe

parlaklık

kendinde

ey

em

el

al - geniş bir saha

metah (Türkçe) Kendinde kıymet olan şey

madde Türkçe kendinde varlık olan bir şey anlamına

maden (Türkçe)

parlaklık

kendinde topla

ag

em

el

ev

Sodyum Sulfat

Sodium (Türkçe)

ag } suğ-su

as }

od - ateş

ug - tecelli eden

um - bu sıfatı kendinde takarrur ettiren,

Soda ateş yapan şey manasına Türkçe

Sulfat (Türkçe)

uy

us - Sıcaklığı gitmiş

ul

uf

sıcaklığı

gitmiş

anlamına

türkçe

Kükürt daima ateş yapan birşey anlamına Türkçe. Kibrit de Türkçedir.

asid (Türkçe)

ag-az-ig-îd-eg

ag-tatlı

as-bundan uzaklaştıran (yani tatlı olmayan manasını veren)

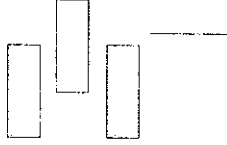
ılg-

Oksid - Türkçe

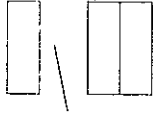
eg-ok-is-ıf

eg=tatlılık

ek=kendinde evvelki sıfat olmayan

açarım eirim (Türkçe)
cisim Türkçe
cesamet Türkçe

açım

açık=açım=hacim Türkçe

Bar=mayi (Türkçe Bardak bundan gelir)

mayi Türkçe

liquide Türkçe (Daha iyi)

Katıg = sulb mansına

Katıy

organ (Türkçe örmekten gelir)

urgan (örülmüş demek)

(Bir varlığı ören)

av-dış manasına Türkçedir.

in-Başkalık manasına Türkçedir

an-ayırın anlamına Türkçedir.

mafsal=manada aynı suretle gelir

nomal

anomal diyeceğiz

Örgüt-örülmüş şey manasına

gen=geniş

poligon (genişliği çok)

atomı (Türkçe)

ag-Varlıg

at-varlığın yapıldığını gösterir

108 Dr. Âkil Muhtar'ın Dolmabahçe'deki Dil Çalışmalarıyla İlgili Notları

om-Kendinde

Kendiyle varlık yapılan bir şey manasında Türkçedir.
at-mesafe manasına da gelen ilk atım

Dolmabahçe Sarayında Kimya, fizik, mekanik, jeoloji terimlerini yeniden tetkik için Temmuz 1937 de toplanan Komisyon

Başkan: Bay Refet Ülgen (Urfa Sayılavı)

Âkil Muhtar Özden

Üniversite Fizik doçenti Bay Fahir

Tecrübi Fizik doçenti Bay Nusret

Tecrübi Fizik asistanı Adnan

Tabiiye doçenti Bayan Sâra

Kimya Doçenti Safvet Rıza

Kabataş lisesi dōrektōri Bay Nuri

İstanbul erkek lisesi Kimya Öğretmeni Bay Refik

İstanbul erkek lisesi Tabiiye Öğretmeni Bay Gani

Talim terbiye üyesi Bay Ali Haydar

Talim Terbiye üyesi Bay Avni Refik

Coğrafya Hamit Sadi

Ankara Kız Lisesi Fizik Öğretmeni Bay Ali

Uzman Bay Şükri

Uzman Bay D.Mehmet Ali

Uzman Bay Dilaçar

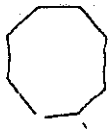

	Kimya Terimleri		Dolmabahçe Komisyonu 12-23. VII. 1937
affinité	ilgi	acidimetrie	asidimetri
affinité chimique	kimyasal ilgi	amorphe	amorf (şekilsiz)
action	etki	atome	atom
action des masses	kütleler etkisi	anhydride	anhidrid
allotropique	alotropik	activité	etkinlik
allotropie	alotropluk	actif	etkin
anthracite	antrasit	acte	etki
alcalimétrie	alkelimetri	activer	etkinlemek
anode	anod	acier fondu	akma çelik
analyse	analiz	adsorption	adsorpsiyon
antichlore	antiklor	addition	katma
amphotère	amfoter	alcali	alkali
asymétrie	asimetri	alcool	alkol

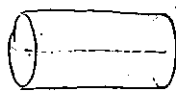

absolu	mutlak		külsenleřtirmek
attaquer	saldırılmak	?	küllenme
analyse immédiate	immediat analiz	composition	bileřtirmek
analyse volumétrique	Hacimsel analiz	composé	bileşit (karışıt?)
an. quantitative	çokey	corps gras	řahimler
an. qualitative	?	concasser	ufaklamak
an. élémentaire	elemansal analiz	charbon	kömür
amalgame	malgaema	chimie physique	fizikal kimya
alcool primaire	birey alkol	cryoscopie	kriyoskopi
alcool secondaire		concentré	derliřek
alcool tertiaire	üçey alkol	eautérisant	dađlayan
alifatique	alifatik	corps organisé	organlařmıř cisim
acier fondu	akma çelik	composer	bileřtirmek
air	hava		(türlülemek?)
acide	asid	corps composé	bileřik cisim
amidon	niřasta	colloidal	kolloidal
anaérobic	anaerobi	coupelle	kal potası
aérobic	aerobi	centre	merkez
acide gras	řahmî asid	changer	bařkalařtırmak
amiante	amiyant	corroder	aşındırmak
autoclave	otoklav	corrosif	aşındıran
appareil	aygıt	cloche	focus ?
Benzène	benzen	chalumeau	hamlaç
ballon	balon	creuset	pota
bain-marie	su banyosu	cornue	(karnay?) karni
ballon jugé	ölçüli balon	conductibilité	iletgenlik
Brûleur	gaz ibiđi	détonation	gümbürdemek,
burette	büret		gürlemek
base	baz	diffuseur	diffüzör
cataliseur, cataliser	katalizör	distillation	damıklma
catalytique	katalitik	distillé	damık
catalyse	kataliz	décolorant	renk gideren
Chimie	kimya	dureté	sertlik
crystal	kristal	décomposable	
crystallisation	kristalleřtirme	dialyse	diyaliz
citrate	sitrat	degré	derece
corps	cisim	décinomal	onda bir normal
contact	deyme	dissolvant	eritken
complexe	kompleks	dimorphe	dimorf
convertisseur	deđiřtirgeç	eau de cristallisation	kristal suyu
calcination	külsenim	elastique	esnek
calciner	külsenmek	élément	elemen

110 Dr. Ákil Muhtar'ın DoĖmabahçe'deki Dil Çalışmalarıyla İlgili Notları

expérience	d deney	gluten	glüten
essence	esans	gangue	gang
extraction	özçtkarma	gaz...	jeneratör gazı
exothermique	ısı veren	gaz d'éclairage	hava gazı
espèce		hydrogène	hidrojen
éclat vitreux	camı sı parıltı	huile	
eau régale	altın suyu	homogène	homojen
ean distillée	damıt su	hydrolyse	hidroliz
état naturel	tabii hal	halogène	halojen
état naissant	doęum hali	hydrosol	hidrosol
état gazeu	gaz hali	hydromètre	hidrometre
ébullition	kaynama	hydroscopique	
émanation	emanasyon	insoluble	ermez
ébullioscopie	ebüliyoskopi	irreductible	erginmez
équivalent	denk	isomeri	
électrique	elektrik	?	akkorluk
explosion	bösmne	ion	ion
explosif	bösmel	ionisation	ionlanma
expérience	d deney	inversion	invertin
érosion	sıyrık?	influencer	iřlemek
electropositif	elektropozitif	influence	iřley
étuve	ütüve	liquide	sıyık
fécule	niřasta	lactate	laktat
flegme	fuzelyangı?	laminaire	yufkaç
fondu	ergömmüş	laiteux	sütümsü
fusion	ergöürüm	lignite	linyit
filtrer	süzme	laboratoire	laboratuvar
?	dökme demir	liqueur	likör
fumant	tüten	matière	madde
firole	řiřecik	métallographie	metalografya
four à moufle	mufla	mercerisage	merseleme
ferment	ferment	mélange réfrigérant	sogulıyan karışım
fixe	sabit	mordançage	mordan
fixation	saptama	matières colorantes	boya maddeleri
fixé	saptanmış	mélange explosif	bösmel karışım
fixer	saptamak	moléculaire	moleküler
gazomètre	gazometre	methode	usül
galvanoplastie	galvanoplasti	mélange	karışım
gel	jel	matière première	ham madde
grison	grizu	metal	metal
graisse	řahım	membrane	zar
gaz	gaz	mortier	havan

naphte	naft	produit secondaire	ayrıntı ürün
nature	tabiat	produit quantitatif	key ürün, nicey
neutraliser	nötrleştirme	réfrigérant	soğutmaç
naturel	tabii	réfrigérant ascendant	agma soğutmaç
noyau	evin+	réfrigérant descendant	inme soğutmaç
Oxygène	oksijen	radical	kökey
oxalate	oksalat	refroidir	soğutmak
odeur piquante	batan koku	refraction	kırınma
oxyder	oksidleştirmek	support	söyke
osmose	osmos	saturé	doymuş
oxydable	oksidgen?	série	seri
ozon	ozon	serie cyclique	halkalı seri
onctueux	yağmsı	serie aromatique	aromatik seri
opposé	zıd	soluble	erirgen
pissette	fişkırdak	substitution	önetme
polymer	polimeri	système	sitem
pâteux	hamurumsu	systeme periodique	periodik sistem
pression	basınç+	structure	yapılış - iç yapı
pression osmotique	osmosal basınç	spatule	spatül
particule	parçacık	symbole	sembol
pulvérulent	tozumsu	sol	sol
précipité	çökelek	stuc	yalancı mermer
purifier	aritmak	solubilité	eritgenlik
pur	arı	trépied	üç ayak
se précipiter	çökelmek	toile métallique	tel doku
proportion	orantı+	tube	tüb
proportion définie	değerminli orantı	tube à essai	deney tüpü
passif	passık, passık	thermo chimie	termokimya
passivité	passıklık	tournesol	turnesol
pyrite	pirit	travail	iş
propriété	özelik	unité	birim+
propriété chimique	kimyasal özellik	volatil	uçkan
pince	pens	vaporiser	buharlatmak
pipette	pipet	valence	
porte-tube	tüblük	vide	vakuum
polymérie	polimeri	vin	şarap
produit	ürün		

(10) ^{Öz}
Sovun Turha soft.
Dovallol Turha mureze
/ Kayzucem (Kıyacıgı)
Egit = Musavvı
Pahıgım Turha
Gel = Bol
gen = en

Etilu (Gevre)
15 Gevrey
Dr. AKIL MUHTAR ÖZDEN
İN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
TIB TARİHİ ENSTİTÜSÜNE
ARMAĞANIDIR 12-III - 1949

(11) ^{Kısmen}
mele
dörtün beşli
Sahıfı
Eit kanak dörtün
□ Dörtün
Yunuk
Yolge (mukavim)
Kubinda
Kısm